

ŽILVINAS VAREIKIS

Vytauto Didžiojo universitetas

KALBA KAIP RAŠTAS IR KAIP ŠNEKA

Language as a Writing and as a Speech

SUMMARY

The article discusses a nature of the distinction between the writing and the speech. This distinction means that the philosophical priority belongs either to the writing or to the speech. French philosopher Jacques Derrida maintains that the primeval writing is in the language. Contrary to the writing, the speech isn't a primeval part of the philosophical discourse in the philosophy of Derrida. The speech is perceived by the German philosopher Martin Heidegger as a way for the development of the philosophical reflection. This thought has occurred to Heidegger from the form of the Socratic conversation. I think that the distinction between the writing and between the speech is conditional. Heidegger's thoughts are written in the text. So its aren't a natural speech. Contrary to Heidegger, Derrida absolutizes the role of the writing which has lots of components of the speech. In any case is emphasized a particular priority which develops an original philosophical discussion.

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariamas rašto ir šnekos skirties pobūdis Martino Heideggerio ir Jacques'o Derrida filosofijose. Rašto ir šnekos skirtis reiškia, kad filosofiniame diskurse pirmenybė teikiama arba raštui, arba šnekai. Prancūzų filosofas Derrida teigė, kad raštas kalboje yra pirmapradis. Kitaip nei raštas, šneka nėra pirmapradė kalbos diskurso dalis Derrida filosofijoje. Vokiečių filosofas Heideggeris šneką suvokia kaip filosofinio apmąstymo plėtojimo būdą. Šis būdas kyla iš sokratiškojo dialogo formos. Straipsnio autoriaus požiūriu, pati rašto ir šnekos skirtis yra sąlyginė. Tekste Heideggerio mintys yra užrašytos, todėl jos iš prigimties nėra šneka. Priešingai nei Heideggeris, Derrida absoliutina rašto, kuris įgyja daug šnekos elementų, vaidmenį. Bet kuriuo atveju yra pabrėžiama konkreti kalbos diskurso pirmenybė, plėtojanti savitą filosofinį svarstymą.

RAKTAŽODŽIAI: kalba, raštas, šneka, skirtis, mintis, garsas, kalbotyra, dekonstrukcionizmas, hermeneutika.

KEY WORDS: language, writing, speech, distinction, thought, sound, linguistic, deconstructionism, hermeneutics.

IVADAS

Kalba suvokiama per tam tikrą apmąstymą, kurį galima išplėtoti klausimų forma. Tačiau einant tokiu keliu kykla pagunda patį svarstomą dalyką, kalbą, paversti grynąja mąstomybe, abstrakcija, neturinčia nieko bendra su tuo, kas kalba yra kasdieniame gyvenime. Juk įprastai kalba suvokiama kaip kalbėjimas, išsakomas garsais, o kita yra raštas. Pastarosios kalbos raiškos formos yra kalbos diskursai. Jais yra pagrindžiama žmogaus socialinė veikla ir išsakomi arba įamžinami įvairiopi žmogiškos būties reiškinių suvokiniai. Šiame straipsnyje norima išskelti vieną iš esminių klausimų: kiek prasmingas yra prancūzų mąstytojo Jacques'o Derrida siekimas pateikti kalbą kaip du skirtingus rašto ir šnekos diskursus, padalytus Vakarų metafizikų idėjų? Svarstymas, kuri filosofija yra teisinges-

nė, neturi prasmės, nes visa filosofija yra tiesos konkrečiame klausime ieškojimas, kuris pateikia savitą supratimą. Antra vertus, ėjimas mąstymo keliu negali būti įsivaizduojamas kaip ėjimas pavieniui. Toks mąstymas, ypač kalbos klausimu, klaidina, nes kalba, net monologinė, yra skirta, kad ją kas nors išgirstų ir suprastų. Ir atitinkamai suvokiama, jog į kreipimąsi, kad ir koks neįprastas, arba atvirksčiai, įprastas jis yra, būtų atsakoma. To reikia tam tikslui, kad mąstymas diskutuotų su išsakytomis mintimis, o ne vien referuotų išsakytąsias. Tad toliau norima paisyti šios filosofinę diskusiją tekste skatinančios nuostatos ir išskelti antrąjį šiam straipsniui svarbų klausimą: kokį vaidmenį Martino Heideggerio kalbos apmąstyme užima raštas ir šneka lyginant su Derrida filosofine pozicija?

HEIDEGGERIO IR DERRIDA FILOSOFINĖS KALBOS PANAŠUMAS

Rašto ir šnekos kaip tarpusavyje konkuruojančių diskursų visoje žmogiškoje kultūroje diskusiją pagimdė Derrida savo gramatologijos teorijoje, privertusioje permąstyti filosofijos paskirtį ir tikslus naujaip. Derrida manymu, „*metafizikos istorija*, – nors ir nepaprastai įvairialypė, ir ne tik nuo Platono iki Hegelio (apimant net ir Leibnizą), bet taip pat už savo tariamų ribų nuo ikisokratikų iki Heideggerio, – logosui visada priskirdavo tiesos apskritai kilmę: tiesos ir tiesos istorija [...] visuomet buvo rašto nuopuolis ir jo išstūmimas už „pilnutinės“ šnekos ribų“¹. Derrida Λόγος prasmų interpretacijos kitimą laiko esmingu visai filosofijos istorijai. Derrida pripažįsta, kad su šios

sąvokos kaip tiesos nešėjos aiškinimu prasidėjo Vakarų metafizikos „aukso amžius“. Tačiau laikui bėgant Λόγος kaip tiesos nešėjo funkcija atgyveno savo idėjinį metą, tad dabar, Derrida manymu, ji trukdo ieškoti kitokių filosofinės kalbos raiškos ir interpretavimo galimybių. Antra vertus, Derrida, lygiai kaip ir Heideggeris, pripažįsta pirmąjį graikų filosofijos indėlį, kuris atsiskleidžia idėjų ir filosofinių sąvokų formavimo plotmėse. Juk apskritai yra akivaizdu: „Vakarų mąstymas apskritai tapo galimu, nes tai davė graikų kalbą.“² Heideggeriui graikų mąstymas, išreikštas per graikų kalbą ir per graikų filosofinę kultūrą, yra aktualus jo paties filosofijai, kuri iš naujo permąsto

tiesiogiai, tiek kitas graikiškąsias sąvokas ir tuo pagrindu kuria savo unikalias struktūras pirmiausia *Būtyje ir laike*, o vėliau ir kituose veikaluose. Tiesą sakant, graikiškasis mąstymas yra abiejų mąstytojų filosofiją maitinanti srovė, kurios sąvokas ir idėjas Derrida ir Heideggeris susintetina savitu būdu ir pateikia per unikalią suvokimo perspektyvą. Heideggerio sintezės pagrindas – filosofinių prasmų ieškojimas hermeneutiškai perkuriant vokiečių šnekamosios kalbos žodžius taip, kad jie taptų filosofinėmis

sąvokomis, padedančiomis aiškinti pamatinius filosofinius klausimus. Kaip Heideggerio, taip ir Derrida kalbos sintezės pagrindas yra išradingas jau egzistuojančių filosofinių sąvokų filosofinis perkūrimas ir interpretavimas³. Kadangi sakytinė kalba, Derrida nuomone, moderniaisiais laikais netenka tiesos nešėjos funkcijos, dėl to estafetę perduoda raštui kaip pirmapradei kalbai. Prie šių klausimų bus grįžtama aptariant *Λόγος* sąvokos kritiką Derrida ir Heideggerio filosofijose.

HEIDEGGERIO IR DERRIDA FILOSOFIJOS METODAI

Kaip cituota anksčiau, Derrida Vakarų metafizikos tradicijoje *Λόγος* sąvokoje išvelgė pernelyg sureikšmintą šnekos vaidmenį, dėl kurio raštas Vakarų filosofijos tradicijoje buvo ignoruojamas. Šis rašto nuopelnų neįvertinimas istoriniame tęstinume tapo tendencija, padovanojusia šnekai tiesos nešėjo funkciją. Analogiška situacija yra pastebima Heideggerio filosofijoje, tik jo fundamentaliwoje ontologijoje yra akcentuojama būties užmarštis, vedanti prie filosofinio klausimo aktualizavimo, o ne vien, kaip Derrida atveju, istorinių sąvokų iškonstravimas tik siekiant pateikti naują filosofinę sampratą. Būties apmąstymo užmarštis reiškia daugelio pamatinių klausimų (apie kalbą, žmogaus buvimą, pradinę pasaulio tvarką) metafizinių ištakų nereflektavimą. Iš to išplaukia, kad atgaivinus būties apmąstymą įmanoma atkurti autentišką filosofinį mąstymą intensyvinant filosofinio klausinėjimo galią. Iš esmės Heideggerio pamatinių filosofijos klausimų apmąstymas kyla iš metafizinio *Sein* (būties) gelmių kaip au-

tentiško buvimo ir netechnizuoto mąstymo ištakos. O Derrida manymu, filosofijos pamatiškumas kyla iš rašto, kuris, žvelgiant iš Heideggerio filosofijos perspektyvos, yra tik vienas *λόγος*, kylancio iš savo esme vientiso *Sein*, barų.

Derrida manymu, metafizinės tradicijos autoritetai (Platonas, Aristotelis) buvo išaukštinę šneką, o raštas turėjo nepelnytai taikytis prie šnekos ir išreikšti, kas yra šnekos jam padiktuota. Šnekos vaidmens sureikšminimas, Derrida įstikinimu, neatspindi tikrosios abiejų kalbos diskursų padėties, kadangi pats sakytinis žodis kaip tiesos išraiškos priemonė apnuogina kalbos bejėgiškumą išsakyti tiesą, dėl to, kad tiesa slypi ne šnekoje, bet rašte. Žodis, Derrida nuomone, jau nėra kaip Vakarų tradicijai atstovaujančio Sokrato mąstyme „vardas [...] tam tikras esmės mokomasis ir skiriamasis įrankis“⁴. Sakytinis žodis, priešingai nei antikoje, modernųjų laikų filosofijoje jau neįvardija dalyko esmės, kadangi filosofinės tiesos yra užfiksuojamos raštu ir per jį perteikiamos ir su-

prantamos. Vadinas, neužtenka vien sakytinio žodžio apmąstymo tam, kad suprastumei, kas kalboje yra svarbiausia. Derrida manymu, reikia iš esmės pakeisti filosofinio ieškojimo kryptį. Būtiną pradėti „destrukciją, kuri yra ne griovimas, bet nuosėdų pašalinimas, visų reikšmių, kurių šaltinis yra logoso reikšmė, de-konstrukcija.“⁵ Dekonstrukcija – tai Derrida metodas, vedantis prie naujos filosofinės sampratos. Taigi metafizinės tradicijos kritika yra tik vienas svarbus žingsnis pačios metafizinės tradicijos sąvokų prasmių perkūrimo link. Kaip minėta, Derrida ir Heideggeriui kalbos suvokimas filosofijoje nėra nekeliantis abejonių metafizinės tradicijos produktas. Juk suprantama, jog filosofiją kuria ne dievai, bet įvairių epochų mąstytojai, kurie kaip mirtingieji negali aprėpti ir taip išspręsti visų laikų filosofinių problemų visumos. Akivaizdu, kad filosofinėje kalboje nuolat lieka nesuvaldyti iki galo dalykų nuosėdų. Šių nuosėdų apmąstymas iškelia naujas filosofijas, kaip antai paties Derrida filosofija. Derrida siūlomo metodo unikalumas – visų, o ne pavieniui išmėtytų filosofinių smulkmenų, kurias galima pastebėti filosofiniuose tekstuose, tyrinėjimas. Taip tikimasi, kad per jas išryškės nauji nepastebėti dalykai. Kartu tai reiškia metafizinės tradicijos sampratos apvartą, kurioje pozityvi metafizinės tradicijos atstovų kritika yra viso labo priemonė, padedanti naujaip suprasti šios tradicijos atstovų mintis, užrašytas tekstu arba ne tik tekstu. Taigi dekonstrukcija reiškia ne vien pozityvią kritiką, nukreiptą į didžiųjų mąstytojų pastangas pastebėti vien didelius ir svarbius dalykus. Dekonstrukcija yra

taip pat požiūrio į metafizikos tradiciją atnaujinimas – savotiška filosofinio požiūrio į svarstomą dalyką rekonstrukcija. Tik šis procesas, kitaip nei mums įprasto filosofijos tradicijos apmąstymo atveju, yra atvirakščias. Pavyzdžiui, mąstoma pirmiau ne apie kalbą, kas yra aktualu Platonui, bet galvojama apie tai, kas iš kalbos kyla, kaip antai: raštas ar balsas. O šios filosofinės smulkmenos galų gale atveda Derrida samprotavimus prie išvalgų, susijusių jau ne vien su smulkmenomis, bet ir su pačia kalba. Ėjimo nuo kalbėjimo proceso, λέγειν, apie klausimo turinį, prie kalbėjimo visumos, λόγος, būdas yra itin artimas ne vien Derrida, bet ir Heideggeriui, kadangi neįmanoma nesupratus, kas yra esminga kalbėjimui kaip procesui, mąstyti apie kalbą kaip bendrą idėją. To nežinojo ir graikai: jie kaip mirtingieji „patyrė tik sakymą“⁶.

Heideggeris, kaip ir Derrida, nors remiasi graikų filosofija, bet nėra linkęs nekritiškai perimti visų antikos mąstytojų minčių. Kritinis Heideggerio požiūris į Vakarų metafizikos tradiciją atspindi kad ir nuoširdžiam mąstytojo pripažinime: „Platono ir Aristotelio λόγος yra daugiareikšmis, tiesa, tokiu būdu, kad reikšmės skiriasi, nevedamos prie pozityvios esminės reikšmės.“⁷ Antikos mąstytojai paisė tų sąvokos reikšmių, kurios atspindėjo jų filosofijas ir nepaisė tų reikšmių, kurios buvo joms priešingos – tokia yra, mano nuomone, antikos mąstytojų motyvacija. Heideggeris suinteresuotas iš naujo esmingai permąstyti antikinių sąvokų prasmes, kaip Derrida permąstyti metafizikos tradiciją. Tad jam nėra svarbios galimos atskirų mąstytojų epochinės ar asmeninės motyvacijos – svarbiausia sava filo-

sofinė interpretacija, paremta ankstesnių epochų mąstytojų išsakytomis mintimis. Be to, išleidus iš akių filosofinės kalbos tam tikros sąvokos konkrečią reikšmę galima įsipainioti į iš to kylančią daugiaprasmybę ir taip klaidingai pasirinkti ne tą reikšmę, kurios konkrečiu momentu reikia mąstymui. Taip prarandama, kas yra esminga svarstomam klausimui. Pavyzdžiui, λόγος sąvoką supainiojus su kalbėjimu nebūtų aišku, kas Heideggerio filosofijoje tik dalyvauja *Sein–Dasein* santykiyje, o kas jį lemia. Grėsmės įsivelti į pamatinių klausimų prasmių painiavą galimybė išryškėjo, skaitant Heideggerio tekstus aptikus paties mąstytojo kritiką, nukreiptą į graikų kalbos vertalus lotynų kalboje. Heideggeris kritikuoja lotyniškuosius vertalus, nes jie nesugeba perteikti pirmaprādės graikiškų terminų reikšmės. Kai kurių dalykų galbūt neįmanoma išversti labai tiksliai, nes tiesiog gali neatsirasti tinkamo žodžio kalboje, į kurią verčiama. Be to, konkretaus žodžio vertimą gali lemti ir pasikeitęs žodžio reikšmės aktualumas. Juk ilgainiui kalboje vienos žodžių reikšmės netenka prasmės, o jų vietą užima aktualesnės. Tačiau kuomet yra supainiojamos filosofinės prasmės, iš to kylančios klaidos apmąstymas yra keliamas kritikos aikštėn įvairiuose intelektualiuose diskursuose šimtmečiais. Pavyzdžiui, karteziškasis sielos ir kūno dualizmas dar ir šiuo metu maitina fenomenologinės ir analitinės filosofijos mokyklų diskusijas.

Būtinybė kritikuoti ne vien sąvokos reikšmės, bet lygiai taip pat ir požiūrį į pastarųjų reikšmių atsiradimą aktuali ir Derrida, ir Heideggeriui. Tik Derrida ši veiksmą atlieka dekonstrukcijos būdu

stengdamasis paaiškinti, kaip „rašto samprata pranoksta ir aprėpia kalbos sampratą“⁸, o Heideggeris kalbą eksplikuoja hermeneutiškai. Pastarąjį metodą Heideggeris perima iš Sokrato vieno dievo vardo etimologijos: „šitas (vardas), „Hermis“, tai kažkas apie kalbą: ir tai, kad jis yra vertėjas (*hermeneus*) ir pasiuntinys, ir vagis, bei apgavikas kalbomis, ir prekeivis – visas šis verslas susijęs su kalbos galia. Taigi, kaip neseniai minėjome, *eirein* („sakyti“) yra vartoti kalbą, o kartais, kaip kad ir Homeras daug kur kalba, sakoma *emesato* („pramanė“), tai reiškia „gudriai sugalvoti“⁹. Hermeneutika – tai kalbos žodžių suvokimo būdas, kurio kilmė yra dieviška. Viena vertus, ji yra susijusi su šneka. Sokratas savo hermeneutines išvalgas pateikia ne rašydamas, bet kalbėdamas. Antra vertus, šnekėjimas apie vardus įpareigoja kalbėtoją interpretuoti sakomus dalykus. Sokrato hermeneutikos pirmaprādė išvalga įvardija hermeneutinio metodo bruožus, šnekėjimą ir naujai sukurtos sąvokos paaiškinimą, remiantis tos sąvokos mitologiniu (pagrįstu liaudies sakmėmis – mitais) ar istoriniu (tiesiog kreipiančiu į reikšmės nupasakojimą) paaiškinimu. Tačiau Sokrato hermeneutikos apibrėžtyje trūksta pagrindimo, kuo hermeneutinis aiškinimas skiriasi nuo melo. Heideggeris išplečia hermeneutikos suvokimo lauką ir užpildo šias Platono filosofijos paliktas spragas. Pirmiausia Heideggeris susistemina hermeneutikos funkcijas. Hermeneutika, Heideggerio nuomone, pasižymi keliomis reikšmėmis: „Pirmoji apskritai yra menas teisingai suprasti kito (žmogaus) kalbą, visų pirmą rašytinę; antroji yra menas teisingai spręsti apie raštų ir rašytojų tikrumą

ir jį nustatyti remiantis patikimais liudijimais ir duomenimis.¹⁰ Interpretacinis hermeneutinis „pramanas“ nėra melas, kylantis iš laisvo vaizduotės žaismo, pateisinamo šio užsiėmimo dieviškojo globėjo, Hermio, vylinga prigimtimi. Heideggerio filosofijos kontekste galimus hermeneutinės interpretacijos netikslumus pateisina aplinkybė, kad šis metodas yra ir mokslas, ir menas. Toks hermeneutikos ambivalentiškumas „nuo pat pradžių susieja „destruktyvų aspektą“ su „pozityviai nulemta destrukcija“¹¹. Hermeneutika kaip mokslas reikalauja suprasti kalbą ir pagrįsti supratimą ne išgalvotais, bet patikimais įrodymais. Taip hermeneutika išsaugo autonomiją vaizduotės srityje tam, kad netaptų panaši į tradicinį mokslą, kurio taisyklės suvaržo patį interpretacijos procesą. Taip Heideggeris pagrindžia hermeneutiką kaip savitą filosofinės kalbos metodą. Galima sakyti, kad Heideggerio hermeneutikos ambivalentiškumas yra artimas Derrida dekonstrukcionizmui. Juk

ir vieno, ir antro metodo atveju kalba eina apie pozityvią destrukciją, t. y. apie savitu būdu nukreiptą teksto prasmų interpretavimą. Dėl to ambivalentiška Heideggerio hermeneutikos prigimtis niekais paverčia jau išsakytą Derrida priekaištą, kad metafizikos tradicijoje dominuojanti šneka leidžia ignoruoti raštą. Juk būtent pati Heideggerio hermeneutika analizuoja raštą, o ne šneka tam, kad suvoktų per filosofinį apmąstymą įgyjamas dalyko esmes. Be to, hermeneutinis filosofinio teksto tyrimo būdas, panašiai kaip Derrida dekonstrukcijos atveju, leidžia išsiaiškinti, ar konkrečiame tekste užrašytos mintys yra filosofinės, ar jos yra viso labo lakios kieno nors vaizduotės produktas. Apibendrinant galima pastebėti, kad nors Derrida ir Heideggerio kalbos pažinimo keliai yra gana skirtingi, bet pats mąstymas, nors kiekvieno kitoniškas, vis tik veda prie teksto, įamžinančio abiejų filosofų individualaus galvojiimo savarankiškus žingsnius.

FILOSOFINIS-LINGVISTINIS RAŠTO IR ŠNEKOS PROBLEMOS KONTEKSTAS

Grįžtama prie Derrida argumento dėl šnekos dominavimo rašto atžvilgiu. Iki šiol šis Derrida argumentas buvo mąstytas požiūriu, kuris pasirodo savitas savo atvirkštinių filosofinių tiesų svarstymo būdu ir tuo pat metu artimas rašto prasmų tyrinėjimu Heideggerio metodui. Dabar reikia pažvelgti kritiškiau į abu požiūrus ir nustatyti, pavyzdžiui, ar iš tiesų Derrida būgštavime, kad „logoso epocha pažemina raštą“¹² esama tam pagrindo.

Jau Sokratas sakė, kad „pirmieji vardai jau palaidoti po rašmenų apnašomis;

tuos rašmenis skambumo dėlei pridėdavo ir pašalindavo bei visokeriopai juos kraipydavo norintieji šiuos (vardus) deklamuoti tragedijose, taip pat puošyba bei laikas [...]. Vėlgi, jei kas nors leis ką tik kas nori varduose įterpinėti ir išmetinėti, tai kam nors bus bepigiu ir kiekvienam daiktui priderinti kiekvieną vardą.“¹³ Platonas pripažįsta, kad raštas apsunkina pirminių vardų (at)pažinimą, nes šiam procesui trukdo rašto ženklai. Be to, Platono manymu, tampa akivaizdu, kad ne raštas pats savaime iškraipo pirminių

žodžių, kuriuos galima laikyti bendrosiomis sąvokomis, prasmes, bet konkretūs išorės ardytojai. Būtent menininkai iš estetinių paskatų ir objektyvūs laiko procesai kaip natūralūs vyksmai keitė pirminius žodžius negatyviaja prasme. Pirminių vardų iškreipimo motyvacija veda prie apskritai kalbos prasmų vartojimo reliatyvumo arba netgi prie pirminių reikšmių maišaties. Kalbos prasmų vartojimo reliatyvumas reiškia, kad visus dalykus galima įvardyti kaip patinka. Iš to išplaukia, kad nelieta dalykų esmę įvardijančių sąvokų. Vadinasi, nelieta pamatinių žodžių pirminių prasmų, nes arba jas užgožia nuolat atsirandančių žodžių reikšmės, arba šis vyksmas kyla iš tos aplinkybės, kad visi žodžiai yra lygiaverčiai: juos galima konstruoti, keisti jų prasmes ne pagal žodžio teisingumą, bet pagal kalbos vartotojo valią.

Kalbinio reliatyvizmo procese reikia iš naujo permąstyti pamatinę Heideggerio kalbos sampratos nuostatą: „Ką dabar tinka priskirti kalbai, kas iki šiol dar nebuvo išsakyta, yra susiję su tuo, ar kalba dovanoja, ar uždraudžia tinkamą žodį.“¹⁴ Heideggerio manymu, kalbos vartojimas nėra vien nuo kalbos vartotojo priklausomas dalykas. Pati kalba duoda arba ne žmogui reikalingus žodžius. Taigi žvelgiant iš šio požiūrio taško, žmogaus valia formuoti kalbą yra bejėgė, nes žmogus turi laukti kalbos malonės arba atvirksčiai. Pastaroji mintis skamba labai paradoksaliai, nes žmonės yra pripratę suvokti kasdienybėje kalbą kaip daiktą, kuriuo galima manipuluoti. Manoma, kad nuo žmogaus priklauso žodžių išsakymas, nes garsai išstariami žmogaus kūno organais: lūpomis, liežuvio ir kt. Su kasdiene kalbos

vartojimo versija sutinka kalbotyra: „Kokie santykiai egzistuoja tarp kalbotyros ir socialinės psichologijos? Iš esmės visa psichologija yra kalboje; psichologija lygina jos materialius pasireiškimus ir mechaninius kaip garso pasikeitimus; nes kalbotyra aprūpina socialinę psichologiją vertingais duomenimis“¹⁵. Kalbos mokslas, savo kalbos tyrinėjimams pritaikantis individualias psichines patirtis, yra priverstas eiti prie išvalgos, kad kalbos vartojimas yra vien žmogaus psichikos kontroliuojamas dalykas. Vadinasi, žmonės, remdamiesi savo mąstymo galiomis, gali lemti patį kalbos vartojimą bei geba taip keisti kalbos reikšmes, kad kalba tampa ne duota, bet žmogaus sukurta. Iš to išplaukia, kad šis kalbotyros minties posūkis reiškia grįžimą prie Sokrato kritikuojamo kalbinio reliatyvizmo: nelieta jokių pamatinių dalykų esmių, kurias dar reikia filosofui apmąstyti, kadangi mokslinis žvilgis krypta į socialinę komunikaciją, tiriamą kalbotyros ir psichologijos. Taigi Derrida pastaba, jog metafizikos tradicijoje yra ženklų, rodančių, jog raštas suprantamas kaip „negyva raidė, mirties nešėjas“¹⁶, turi pagrindą.

Antra vertus, skaitant šiuos Derrida apmąstytus rašto „nužeminimo“ ženklus metafizikos tradicijai priklausančio Platono ir Heideggerio tekstuose išryškėja kitoks Heideggerio ir Sokrato tikslas nei Derrida. Šie mąstytojai nesiekia kaip nors pažeminti rašto, bet, priešingai, kovoja su nepagrįstu pamatinių filosofinių reikšmių nuvertinimu. Verta nuodugniau patyrinėti Platono ir Heideggerio kovą kalbinio reliatyvizmo klausimu.

Pastarojo klausimo svarstymas savo išieities taške yra susijęs su Platono į fi-

losofiją įtraukta negatyvia nuostata, kad menas negali pretenduoti į mokslinę tiesą. Pats Heideggeris nėra linkęs kaip Platonas nuvertinti menininkų ir meno vaidmens savo kalbos sampratoje. Priešingai, Heideggeris mano, kad menas gali tik padėti filosofiniam mąstymui spręsti jo metafizines ištakas atitinkančias problemas. Pavyzdžiui, svarstant tokį filosofinį klausimą: „subjektas“ ir „objektas“ yra netikę metafizikos terminai, kurie Vakarų „logikos“ ir „gramatikos“ pavidalu nuo ankstyviausių laikų užvaldė kalbos interpretavimą. Kas slypi tame vyksme, šiandien mes galime tik spėlioti. Išlaisvinti kalbą iš gramatikos ir suvokti ją pirmapradiškiau dabar privalo mąstymas ir poezija.“¹⁷ Platonas stengėsi gryninti ir aiškinti ikisokratikų ir savo paties pateiktus pirminius vardus be menininkų pagalbos. Tuo tarpu Heideggeris susiduria su būtinybe ne vien kurti savitą filosofinę terminiją, bet taip pat kovoti su parazitinėmis subjekto ir objekto sąvokomis. Šių sąvokų negalima įveikti griežtu moksliniu mąstymu, o poetinės kalbos nedarko mokslinės sąvokos. Tad Heideggeris siūlo panaudoti poetinę kalbą įsisenėjusioms Vakarų metafizikos problemoms apmąstyti. Aišku, kad tokiu atveju negalioja Platono priekaištas poetinei kalbai, jog ji stokoja tikslumo ir nuolat klysta sąvokiniame mąstyme. Kad poetinė kalba būtų tinkama filosofijai, Heideggerio manymu, ji turi veikti simbiozėje su mąstymu. Poetinė kalba negali veikti kaip filosofinės stilistikos ypatybė, privalanti pataikauti skaitytojo skoniu. Juk tokiu atveju filosofija virsta viso labo grožine literatūra. Kai poetinė kalba veikia santykiyje su filosofiniu mąstymu,

poezija tampa integralia filosofijos dalimi. Po tokio virsmo mums nereikia skirti poetinės kalbos nuo filosofinės kalbos, nes dėl šio virsmo šnekama apie tą pačią filosofinę kalbą, kurią vienija konkrečių filosofinių klausimų svarstymas. Vienas iš tokių klausimų, gražinančių mąstymą į tiesų rašto ir šnekos apmąstymo višelį: koks yra rašto ženklas ir kalbos garso dialektinis santykis Heideggerio ir Derrida filosofijose?

Kalboje Derrida aptinka γραφή (rašto) elementus ir φωνή (garso) elementus. Derrida manymu, šių elementų sąveika leidžia kalbėti apie tokią kalbą, kurią galima vartoti. Problema, Derrida nuomone, atsiranda tuomet, kaip minėta, kai vartojant kalbą vienas kalbos išraiškos būdas, šneka, ima vyrauti kito kalbos išraiškos būdo, rašytinės kalbos atžvilgiu. Tokio vyksmo padarinys yra susijęs, Derrida nuomone, su fonetinio prado dominavimu rašytinio prado, rašto ženklo, atžvilgiu. Pastarasis procesas, Derrida nuomone, būdingas ne vien Heideggerio filosofijai, bet lygiai galioja visai Vakarų metafizikos tradicijai.

Pastaroji tendencija Derrida įvardijama kaip fonocentrizmas, „glaudžiai susijęs su būties kaip *esaties* prasmės istorišku apibrėžimu, su visais žemesnio lygmens apibrėžimais, kurie priklauso nuo šios bendros formos ir joje formuoja savo sistemą bei istorišką grandinę“¹⁸. Filosofine prasme Derrida fonocentrizmas yra lygus logocentrizmui: kalbos garsai kaip fonemos yra ne šiaip eiliniai garsai, bet dėl to, kad kalbos terpėje garsai apskritai perneša tam tikrą informaciją, susijusią su kalbėjimo turinio istorija, taigi ir su paties kalbinio turinio būtimi. Antra, iš fonocentrizmo kyla numa-

noma grėsmė. Akivaizdu, kad jei kalbos garsai turi savo garsų sistemas ir formas, lygiai kaip ir žodžiai logocentrizmo tendencijoje, jie tampa rimtais rašto ženklų, priklausančių savo rašto sistemoms, konkurentais, kadangi kalbos garsai yra susiję su būties kaip esaties pagrindimu, o rašto ženklas viso labo perteikia kalbos garsų išraiškas rašytine forma. Jeigu yra taip, kaip mano Derrida, tai šneka parazituoja ir rašte, ir taip pat pačioje kalboje kaip visumoje. Straipsnio autoriaus manymu, cituota Derrida mintis yra labai radikali, nes abu kalbos diskursai suvokiami besivaržančių žodžio, kalbos garso ir rašto sistemų kovos lauke, tad kalbos kaip vientisos savo prigimtimi klausimo svarstymas Derrida filosofijoje sunkiai įsivaizduojamas, kadangi kalbos diskursai – raštas, šneka – Derrida filosofijoje tampa svarbiau už patį kalbos vientisumą. O Heideggerio filosofijoje *Sein* sklaidą būtį neįmanoma be λόγος ir λέγειν santykio, dėl kurio galima kalbėti apie *Sein* atvertį (*Unverborgenheit*). Pastarasis santykis leidžia suvokti tai, kas, anot Heideggerio, yra „to, kas užverta, atvėrimas esantis būvančiojo buvimu. Mes vadiname būvančiojo buvimą buvinio būtimi.“¹⁹ Kalbos ir kalbėjimo dinamika leidžia išskelti žmogaus buvimą, kaip ilgą laiką Vakarų tradicijoje buvusį užmirštą, į metafizinio apmąstymo šviesą. Derrida filosofijos sąvokos – logocentrizmas, fonocentrizmas – labiau primena mąstytojo pastangas pritraukti rašto diskursą prie visuotinės būties statuso. Derrida savo filosofija ieško diskurso, rašto ontologinio pėdsako, o ne to, kas išeina už jo ribų. O Heideggerį domina abu klausimai: ir kas yra *Sein–Dasein* santykyje, ir kas anapus jo metafizinėje tyloje.

Be to, nekelia abejonių paties Derrida gramatologinio mokymo nenuoseklumas. Viena vertus, Derrida kritikuoja Heideggerio būties sampratą apskritai: „reikia pereiti būties klausimą – tokį, kokį vieningas Heideggeris iškėlė ontoteologijai ir anapus jos – idant būtų pasiektas ir tiksliai apibrėžtas neskirties mąstymas.“²⁰ Kitaip sakant, Derrida siekia įrodyti, kad būties klausimo paneigimas yra skirtas sukurti tokiam mąstymo būdai, kuris išsilaisvintų iš Heideggerio filosofijoje tariamai egzistuojančių dualizmų. Antra vertus, paties Derrida gramatologijos mokslo programoje yra punktas apie rašto paliekamą pėdsaką, kuris verčia abejoti Derrida kritine nuostata Heideggerio filosofijos atžvilgiu: „Pradedant „genetiniu įrašu“ ir „trumposiomis“ programinėmis „grandinėmis“, valdančiomis amebos ir anelido elgesį, baigiant išėjimu už raidinio rašto, paklūstančio logosui ir tam tikram *homo sapiens*, ribų, pati *granos* galimybė struktūruoja savo istorijos judėjimą pagal visiškai originalius lygmenis, tipus, ritmus.“²¹ Derrida pėdsakas, atspindintis mąstytojo pirminio rašto, archirašto, pritaikymo perspektyvas, nenutolsta nuo Derrida kritikuojamos Heideggerio būties sampratos. Juk jeigu paties rašto raidos perspektyva išeina už λόγος ribų, tai koks nors struktūravimas į tipus kalbiškai be būties kategorijos vargu ar yra galimas. Iš to išplaukia, kad Derrida archiraštas jo filosofijoje yra tos visuotinės būties, kurią Heideggeris pavadina *Sein*, ekvivalentas. Manau, kad tokiu atveju būties ir kiti egzistenciniai terminai yra viso labo pakeičiami *granos*, pėdsako ar kitomis Derrida rašto filosofijos sąvokomis, kurios vienaip ar kitaip orientuoja į svarstomų dalykų metafizines ištakas.

Be abejo, kaip pastebi Derrida, šių dalykų pradžia ne visada išsakoma verbaline kalba. Juk galima ir kūnišku tylinčiu bylojimu, ir ramiu įsiklausymu būti suprantamam panašiai kaip kalbant ver-

baliniu būdu ir būti net geriau suprantamam, nei šnekantis su žmogumi ar su juo susirašinėjant. Taigi archiraštas gali įgyti ir panašias raiškos galimybes kaip ir Heideggerio jau minėtas tylėjimas.

ĮTAMPA TARP RAŠTO IR ŠNEKOS HEIDEGGERIO FILOSOFIJOJE

Iki šiol nepavyko sutarti, kaip suvokti rašto ženklą ir jo ryšį su kalbos garsais Heideggeris ir Derrida, tad šiame apmąstyme tas klausimas ir bus svarstomas. Heideggeris *Būtyje ir laike* apibrėžia rašto ženklą: „Aprašomosios rūšies ženklas leidžia sutikti ryšį, tiksliau, tą patį prieinamą ryšį, kad besirūpinantysis bendravimas yra ir užtikrina orientaciją. Ženklas nėra daiktas, kuris egzistuoja su kitu daiktu rodančiame santykiyje, bet yra įrankis, kuris apdairiai kelia išreikšiamą įrankių visumą, taip, kad tuo joje informuoja pasaulio sąryšingumą.“²² Rašto ženklas aiškinamas kaip tam tikra ypatinga daiktiškumo apraiška, netapati kitiems pasaulio daiktams. Kiti daiktai geriausiu atveju tik nurodo kitus daiktus. Tarkime, kelio ženklas gali viso labo nurodyti kryptį kito daikto link. Bet ne rašto ženklas: šis tiesiogiai nenurodo daiktų išorėje, nes jo ištakos yra nematerialios prigimties. Tačiau paradoksas: rašto ženklas gali manipuluoti kalbos prasmėmis ir taip perteikti skaitytojui tinkamą informaciją. Taigi fonetika negali užvaldyti viso kalbos diskurso – išstumti rašto – nes ji pati yra raštas. Heideggerio manymu, rašto ženklas santykiauja su šneka ne tam, kad įsivyrautų raštas arba šneka. Santykiyje su raštu šnekėjimas gali viso labo duoti kryptį raštui, o ne jam nurodyti. Straipsnio autoriaus požiūriu, ši orientacija, plaukian-

ti iš rašto ir šnekėjimo dialogo, yra mintis. Juk tik mintis gali apibendrinti ir suvokti visumą to, kas yra rašto viduje ir anapus kalbėjimo. Šiuo atveju netinka Derrida pastebėta sosiūriškoji skirtis: „Net jei žodis savo ruožtu artikuliuotas, net jei jis implikuoja kitus padalijimus, kol klausimas apie šnekos ir rašto santykį keliamas pripažįstant neskaidomus „minties-garso“ vienetus, tol atsakymas bus iš anksto paruoštas. Raštas bus „fonetinis“, jis bus išorė, išorinė kalbos ir šios „minties-garso“ vienovės reprezentacija.“²³ Mąstant haidegeriškai, nematyti skirtumo tarp garso ir minties. Taip yra dėl to, kad šnekėjimas neužvaldo rašto. Vadinasi, negali virsti fonetiniu raštu, kaip atrodo Derrida, kadangi pats šnekėjimas yra lygiavertis rašto partneris, o ne jo varžovas. Siekimas subalansuoti kalbos diskursų įvairiamatiškumą taip pat atveda kalbininką Ferdinandą de Saussurę prie šios minties: „Apskritai paėmus, šneka yra daugiaformė ir įvairialypė; keletas fizinio, fiziologinio ir psichinio pobūdžio sričių dar priklauso individualiai ir socialinei sričiai; tai nesileidžia skirstoma jokiame žmoniškų faktų kategorijoje, nes nežinia, kaip išryškinti vienybę.“²⁴ Šneka, Saussurė'o manymu, turi būti griežtai struktūruota, nes ji yra įvairialypis objektas, susijęs su skirtingais poveikiais socialinei žmogaus būčiai. Be to, Saussurė'as pabrėžia, kad

šnekos daugialypiškumas trukdo plėtoti nuoseklią mokslinę interpretaciją, nes šneka nėra žmogiškų, fiziologinių, socialinių faktų išdėstymo pasekmė, kadangi nėra aišku apskritai, kas vienija šneka, kurią vartojame. Saussure'o tyrinėjimas šia prasme priartėja prie haidegeriškojo pamatinio klausimo kėlimo būdo, nukrypstančio į klausimo „esmės“, šnekos suvokimo, tyrinėjimą. Pastarajam svarstymo būdui yra svetimas vien teorinis kalbotyros apibrėžčių pakartojimas.

Derrida manymu, Saussure'o filosofijoje postuluojamas šnekos daugiamatiškumas yra tariamas, nes Saussure'o šnekos tyrimas garsą ir prasmę kalboje suskaido į du nelygiaverčius elementus. Ką tai suteikia Derrida rašto filosofijai santykiyje su Heideggerio požiūriu į kalbą? Tokia Derrida interpretacija leidžia plėtoti keleriopą požiūrį. Pirma, vien garsų moksliai prognozuoti nepavyksta, nes garsai kalboje eina išvien su žodžiuose užkoduota prasme. T. y. be garsų nebūtų žodžio prasmės, ir atvirkščiai. Antra, į garsus galima žvelgti kaip į betikslis kalbos faktus, kuriuos prasmės prisotina užrašomas arba ištariamas žodis. Taigi abu šie dalykai sutvirtina Derrida nuostatą, kad dėl šnekos diskurso iškėlimo susidaro plyšys tarp garso ir prasmės, būdingas metafizikos tradicijos atstovų mąstymui. Taip pabrėždami žodžio prasmės išsakymą raštu ar žodžiu vėl teisėtai nukrypstame į rašto ir kalbos, išreikštos garsais, skirties tyrinėjimą. Juk

jeigu pradėtume kaip Derrida filosofijoje sosiūriškąją šneka matyti kaip padalinančią visą kalbą, būtume priversti atsakyti tolesnio Heideggerio požiūriu į kalbą kaip neobjektinančią, remdamiesi Derrida idėja, kad Heideggerio filosofija priklauso tai pačiai sosiūriškajai tradicijai. O straipsnio autoriaus požiūriu, bet koks bandymas priskirti Heideggerio filosofijai polinkį į dualizmą pamerktas žlugti, nes Heideggeris linkęs vienyti filosofines prasmes, o ne jas dekonstruoti, kaip tai daro Derrida: „Gramatika ieškojo savo pamato šio logoso „logikoje“.“²⁵ Heideggerio filosofija yra būtis, o ne rašto ar jo gramatikos filosofija kaip Derrida filosofija. Heideggerio šnekos apmąstymo tikslas nėra pati šneka kaip Derrida raštas, kuris tampa savaime svarbiu tikslu. O Heideggerio filosofijoje daug svarbesnis yra *Sein*, kuris įgalina šnekėjimą kaip tokį. Heideggeriui šnekėjimas turi pasižymėti ne vien tam tikra minčių dėstymo darna, atskiriama garso ir prasmės, kad perteiktų mintį. Juk tokiu atveju patenkama į vieną iš kalbos gramatikos ar grožinės literatūros akivarų, kuriuose svarstomo dalyko esmė pasiklysta sosiūriškose garso ir prasmės atskyrimo džiunglėse arba Derrida kalbos diskursų, rašto ir šnekos, rungtyniavime. Kad mąstymas išvengtų šių kraštutinumų, jis turi santykiuoti su tuo, kas nepaiso minėtų kraštutinumų sukeltų kliūčių.

IŠVADOS

Derrida mąstymas kalbos klausimu nutolsta nuo Heideggerio filosofinių išsakykimų: Heideggeris eksplikuoja būtis

sampratą, kuri neatitinka Derrida rašto filosofijos. Derrida filosofijoje kalbėjimas apie garsus virsta skirtingomis tendenci-

jomis – logocentrizmu, fonocentrizmu – lemiančiomis gramatologijos mokslo problematiką. Heideggeris raštą regi visos kalbos vienybėje be ryškaus kalbos diskursų išskyrimo santykyje su metafizikos istorija bei tam tikromis jos apibrėžtimis. Derrida santykis su metafizikos istorija labai sudėtingas. Viena vertus, jis ją kritikuoja siekdamas įtvirtinti savo rašto filosofiją. Antra vertus, puikiai papildoma metafizikos istoriją dėmesingumu filosofinėms smulkmenoms, vedančioms prie šiuolaikinio filosofinių tiesų pateikimo. Taip prancūzų mąstytojas netgi papildo, labai paprastai, bet reikšmingai, Heideggerio filosofines išvalgas tuo pagrindu, kad išskeldamas rašto primatą atkreipia

dėmesį, jog Heideggerio veikalai taip pat nėra iš lūpų į lūpas perduodama saktė (ko, be abejo, pats Heideggeris savo filosofijoje siekia išskeldamas poetinių ištarų vaidmenį), kadangi Heideggerio mintys yra užrašytos. Taip Heideggeris, kaip ir Derrida, raštu net ir po savo mirties diskutuoja su dabarties ir ankstesnių epochų mąstytojų užrašytomis mintimis. Šios filosofinės diskusijos esmė yra pokalbis, kurio kokybinės variacijos skiriasi: vyksta tarsi pokalbis raštu, kuriame vienam pašnekovui, Derrida, yra svarbus raštas, o antram, Heideggeriui – šneka, susieta su jo metafizikos sąvokomis. Šiame dialoge skirtingais keliais ieškoma, kas yra esminga svarstomam klausimui.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Jacques Derrida. *Apie gramatologiją*. Iš prancūzų k. vertė N. Keršytė. – Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 12.
- ² Martin Heidegger. *Zollikoner Seminar*. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1987, p. 117.
- ³ Pavyzdžiui, ne vieno Derrida straipsnio tema tampa diskusija apie vartojimą kasdienės prancūzų kalbos veiksmažodžių (skirtumas – *le différence*, žodis – *la parole* ir kt.), kurie Derrida filosofijoje panaudojami jau ne kaip paprasti šnekamosios kalbos žodžiai, bet kaip filosofinės sąvokos, kurių paskirtis – aiškinti dekonstrukcinės filosofijos temas ir klausimus.
- ⁴ Platonas. *Kratilas*. Iš senosios graikų k. vertė M. Adomėnas. – Vilnius: Aidai, 1996, p. 59.
- ⁵ Jacques Derrida. *Apie gramatologiją*, p. 21.
- ⁶ Martin Heidegger. *Logos*. // *Vorträge und Aufsätze*. – Pfullingen: Verlag Günter Neske, 1959, p. 228.
- ⁷ Martin Heidegger. *Sein und Zeit*. – Tübingen: Max Niemayer Verlag, 1963, p. 39.
- ⁸ Jacques Derrida. *Apie gramatologiją*, p. 19.
- ⁹ Platonas. *Kratilas*, p. 125.
- ¹⁰ Martynas Heideggeris. *Iš japono ir klausinėjančiojo pokalbio apie kalbą*. // Martynas Heideggeris. *Rinktiniai raštai*. Iš vokiečių k. vertė A. Šliogeris. – Mintis: Vilnius, 1992, p. 371.
- ¹¹ Helmut Vetter. *Heideggers Destruktion der Tradition am Beispiel des Aristotelis*. // *Heidegger Jahrbuch* 3. – Freiburg/ München: Verlag Karl Alber, 2007, p. 77.
- ¹² Jacques Derrida. *Apie gramatologiją*, p. 24.
- ¹³ Platonas. *Kratilas*, p.147.
- ¹⁴ Martin Heidegger. *Unterwegs zur Sprache*. – Pfullingen: Verlag Günter Neske, 1959, p. 161–162.
- ¹⁵ Ferdinand de Saussure. *Le cours de linguistique générale*. – Paris: Payot, 1972, p. 21.
- ¹⁶ Jacques Derrida. *Apie gramatologiją*, p. 29.
- ¹⁷ Martynas Heideggeris. *Apie humanizmą*. Iš vokiečių k. vertė A. Šliogeris // *Gėrio kontūrai*. Sudaryt. B. Kuzmickas. – Vilnius: Mintis, 1989, p. 225.
- ¹⁸ Jacques Derrida. *Apie gramatologiją*, p. 23.
- ¹⁹ Martin Heidegger. *Logos*, p. 212.
- ²⁰ Jacques Derrida. *Apie gramatologiją*, p. 23.
- ²¹ Ten pat, p. 116–117.
- ²² Martin Heidegger. *Sein und Zeit*, p. 79-80.
- ²³ Jacques Derrida. *Apie gramatologiją*, p. 47.
- ²⁴ Ferdinand de Saussure. *Le cours de linguistique générale*, p. 25.
- ²⁵ Martin Heidegger. *Sein und Zeit*. p. 165.